

Mokslinis gyvenimas

TENSIONS OF EUROPE – TRANSNACIONALINĖ XX AMŽIAUS EUROPOS ISTORIJA PER TECHNOLOGIJOS ISTORIJOS PRIZMĘ

Skamba kaip dar vienas ambicingas mėginimas įrėminti Europos istoriją ir rasti jos bendrą vardiklį? Iš tiesų toks ir yra mokslinio projekto *Tensions of Europe (ToE)* (Europos įtampos)* tikslas – ir šį kartą bendro vardiklio paieškoms pasitelkta technikos istorija – iki šiol nepakankamai įvertintas, bet didžiulę įtaką moderniajai Europos kultūrai padaręs veiksnys. *ToE* šiuo metu yra reikšminga platforma naujiems mokslinio bendradarbiavimo projektams, tiriantiems technologijų vaidmenį Europos susiformavimui ir rašantiems XX a. transnacionalinę Europos istoriją. Šio tinklo veiklą koordinuoja Technologijos istorijos fondas Eindhoveno technikos universitete.

2006 m. gegužės pabaigoje Suomijoje, Lapenranto mieste įvyko antroji projekto konferencija „Technology and Rethinking European Borders“ (*Technologija ir Europos ribų permatymas*). Jos programa, pranešimų turinys, aukštas intelektualinis lygis ir neformali bendravimo atmosfera nustebino ne vieną projekto „naują“ ir kitų disciplinų atstovus. Visų pirma, technologijos istorija buvo traktuojama kaip neatskiriama platesnio (politinio, ekonominio ir socialinio) konteksto, kuriame vyksta technologijų

raidą ir panauda, dalis. Tiek pranešimuose, tiek apskrito stalo diskusijose mažiausiai buvo kalbama apie materialijų technologijų tobulinimą ar pačių mašinų bei įrengimų išradimus. Kur kas daugiau dėmesio skirta būtent technologinių išradimų ir platesnio socialinio konteksto ryšiams, t. y. konceptualizuojama ir analizuojama idėjų ir įtakų apykaita tarp visuomenės ir technologijos.

Plenarinėje sesijoje „Steps Toward a Technological History of Twentieth-Century Europe“ (*Žingsniai link XX a. Europos technologijos istorijos*) pranešėjai ir komentatoriai diskutavo esminiu klausimu: kaip turėtų būti rašoma XX a. Europos technologijos istorija? Kadangi trys pranešėjai pristatė labai skirtingas vizijas, verta pakomentuoti kiekvieną jų atskirai.

Minesotos universiteto profesorius Tomas Misa (beje, konferencijoje dalyvavo daug įvairių JAV universitetų mokslininkų, kurie vaidina svarbų vaidmenį Europos istorijos studijose) pasiūlė tradicinį Europos istorijos vadovėlio modelį, kuriame būtų išryškintas technologijos vaidmuo. Pagrindinis tokio modelio tikslas būtų pasiekti kuo platesnę ir įvairesnę auditoriją – visų pirma akademinį jaunimą ir taip paskatinti technologijos istorijos integravimą į vyraujančią ekonominę ir politinę istoriją, taip pat suvokti ją kaip svarbią ir neatsiejamą XX a. Europos isto-

* Plačiau apie mokslinį projektą žr. <http://www.histech.nl/tensions/>

rijos dalį. Vis dėlto auditorija atkreipė dėmesį, kad toks metodas rizikuoja ir vėl pajungti technologijos istoriją centriniams vyraujančios ekonominės ir politinės istorijos momentams.

Tokia rizika neąšdino kito pranešėjo – Trondheimo universiteto profesoriaus Håkono Witho Anderseno – jo pasiūlytame modelyje kaip tik išryškunami bendrosios istorijos ir technologijos istorijos susikirtimo taškai. Mokslininko manymu, XX a. Europos istorija turėtų būti perrašyta atkreipiant dėmesį į temas ir įvykius, kuriuose būtent technologija atliko lemiamą vaidmenį ir padarė įtaką viso žemyno raidai. Anderseną formuluoja šešias temas, kuriose ryškiausiai išvelgiama technologijų įtaka XX a. Europos bendrybėms. Visų pirma, tai fabrikas, kuriame susitelkė įvairiausios technologijų rūšys ir vyko svarbiausi inovaciniai procesai. Į fabriką atėjo inžinerija, laboratorijos, tyrimai, žaliavos, žmonės, kultūra, o iš jo išėjo visi moderniosios visuomenės produktai nuo buitinių prietaisų iki karo mašinų, nuo dizaino idėjų iki ligoninių, universitetų ir kultūrinių industrijų perorganizavimo. Kita kertine tema tapo kelionės ir laisvas žmonių mobilumas, nuo transportavimo į darbą iki masinių atostogų industrijos. Baimės ir kontrolės temą atspindi nesibaigianti XX a. žudymo ir gynybos mašinų pramonė bei įvairiausios masinio žudymo technologijos, užtikrinančios režimų egzistavimą. Dar vienas XX a. Europos simbolis – industrializuota gamta ir visos technologinės svajonės apie pakeistas upių vagas ir gamtą, tarnaujančią žmogui ir mašinai. Tikėjimas mokslo pažanga ir tuo, kad jau tuoj laboratorijoje bus išrastas „vaistas nuo visko“ apibūdina dar vieną Europos bendrybę – mediciną. Visi šie veiksniai paveikė ir XX a. Europos šeimą, kurią, regis, mažiausiai būtų tikėtina nagrinėti pasitelkus technologijos istoriją. Toks požiūris, apimantis šešias temas, be abejo, yra labai originalus ir viliojantis, tačiau konferencija

pagrįstai iškėlė jo trūkumus – visų pirma vienu temų dalinį sutapimą su kitomis ir nuoseklios perspektyvos nebuvimą.

Trečiasis pranešėjas – viso projekto idėjinis vadas, Eindhoveno technikos universiteto profesorius Johanas Schotas – pristatė savo sieki perrašyti Europos istoriją kaip iš tiesų transnacionalinę, trimis lygiais atskleidžiant Europos integraciją. Makrolygis atspindėtų „transnacionalinius infrastruktūrų kraštovaizdžius“, mezo lygiu būtų nagrinėjami „transnacionaliniai infrastruktūrų režimai“, o mikrolygis atskleistų būdus, kaip šios struktūros buvo sukonstruotos ir veikė. Norėdamas pabrėžti technologijos istorijos svarbą, Schotas ragino nesibaiminti technologinio determinizmo, bet labiau įsigilinti į tai, kas slypi už jo – o būtent visuomenės formavimas technologinėmis priemonėmis.

Platų konferencijos požiūrį demonstruoja ir tai, kad sesijose bei apskrito stalo diskusijose buvo keliami ne tik pamatiniai istoriografijos klausimai, bet nagrinėjami ir platesni bendrosios istorijos ir technologijų kaitos ryšiai. Dažnai klausta, ką mes laikome Europa? Ar tai tik geografinių ribų supratimas (tuomet kurios šalys ją sudaro: ar Rusija įtrauktina į Europą; ir jei taip, tai kokia Rusija ir kokia jos teritorija), ar tai kultūrinė bendrija (neturini bendros politinės sistemos), o gal tik ekonominė erdvė ir bendra rinka, siejama su 1957 m. įsteigta Europos Bendrija?

Taip pat dažnai pateikiamas klausimas buvo, ar pagrįstai standartinę Europos istorijos versiją reikėtų laikyti šaltojo karo iškraipymų rezultatu; ir jei taip, tai kokio dydžio tie iškraipymai? Europos istorijos rašymo sunkumai, ypač kylantys dėl įpročio rašyti nacionalines istorijas, pasiekė kulminaciją apskrito stalo diskusijoje „Comparison and Beyond“ (*Lyginamasis metodas ir ne tik*), kurioje pranešėjai diskutavo, kaip turėtų būti rašoma Europos istorija. Neat-

metant lyginamojo metodo pranašumų, buvo pabrėžta, kad transnacionalinė Europos istorija turėtų iš esmės skirtis nuo dabartinės lyginamosios istorijos, paremtos nacionalinių istorijų sugretinimu. Bet ką tuomet gretinti ir ką lyginti? Net jei nacionalinių istorijų palyginimai ir puikiai atskleidžia šalių skirtumus bei panašumus tarptautiniame kontekste, tai gali būti tiesiog netipiški ir nebūdingi vediniai, priklausantys nuo individualaus istoriko klausimų ir metodų. Vienas iš metodų būtų nagrinėti tematinės grupės – konkrečias technologijas ir žmones (gamintojus, vartotojus, politinius ir visuomenės veikėjus) ir jų įtaką visuomenei.

Be savo pagrindinio tikslo – suformuoti transnacionalinės Europos istorijos rašymo metodinį pagrindą, konferencijos pranešimai buvo skirti technologijų, nepaisančių nei fizinių, nei politinių sienų, klausimams. Daugelis pokario Europos ekonominės raidos tyrimų atskleidė trapias šaltojo karo sienas, ypač kalbant apie energetinių resursų ir gamybinių technologijų mainus tarp politiškai priešišku, tačiau užkulisuose ekonomiškai draugiškų režimų.

Šių eilučių autorė dalyvavo apskritojo stalo diskusijoje „Industrial Development Across National Borders and its Influence on Identity“ (*Pramonės raida tarp valstybių sienų ir jo įtaka identitetui*), kurios dėmesio centre buvo pasienio regionų industrializacijos atvejai Rytų ir Vidurio Europoje, t. y. didelio masto ekonominių, politinių bei socialinių procesų įtaka gyventojų tapatumui. Diskusijai buvo pristatyti tokie atvejai kaip metalurgijos pramonės įtaka abipus Slovakijos ir Vengrijos sienos po 1920 m., kai šiaurinė Vengrijos dalis atiteko naujai suformuotai Slovakijos valstybei, tačiau metalo pramonė išliko vienijantis dabar jau skirtingų valstybių miestus Košicę ir Miškolcą veiksnys, arba planinga Baltijos šalių industrializacija (ypač įtampų kupinas Liaudies ūkio tarybų laikotarpis

1957–1965) ir jos ambivalentiškai padariniai tiek šalių ekonomikoms, tiek gyventojų tapatumui (ir demografiniams procesams). Buvo iškelti ne tik politinių ar nacionalinių valstybių sienų, bet ir organizacinių ar net mentalinių sienų (ribų) klausimai, pavyzdžiui, kas yra svarbiau pasienio regionų gyventojams, dirbantiems pramonėje – jų nacionalinis ar profesinis industrinis tapatumas? Idomių reakcijų sulaukta diskutuojant apie Baltijos šalis – nors autorė aptarė Estijos, Latvijos ir Lietuvos specifiką, vis dėlto Europos mokslininkas ir skaitytojas pageidauja jas matyti kaip integralų regioną. Atsargiai vakarietis vertina ir kolonistinės industrializacijos koncepciją – gauta pastabų, kad gal tai vis dėlto buvo imperialistinė politika, tačiau kuo šios sąvokos skiriasi, neišaiškinta. Ne vienas diskutantas stambių industrinių technologinių objektų statybą (visų pirma geriausiai žinomą Ignalinos atominės pavyzdį) vertino kaip neišvengiamą ir adekvatų visos Europos modernizacijos kontekste – taigi ne tik kaip politinį, bet ir kaip to laiko technokratinio mąstymo padarinį.

Kuo svarbus ir ar apskritai svarbus *ToE* projektas Lietuvai? Visų pirma paaiškėjo, kad Baltijos šalių istorija turi būti nuolat pristatoma ir apie ją diskutuojama europiniame kontekste. Nors yra reikšmingas kiekvienas bendradarbiavimas kokybiškame tarptautiniame moksliniame tinkle, mums pravartu būtų praplėsti tiek XX a. istorijos požiūrių, tiek tyrimų ribas ir susirūpinti ne tik politine bei kultūros, bet ir ekonomikos bei technologijos istorija. Profesorius Libertas Klimka jau seniai atkreipė dėmesį, jog Lietuvoje menkai suvokiama, kad technika yra žmogaus kūrybos rezultatas, todėl technika irgi yra kultūros dalis. Pasigendama šio integralaus požiūrio ir mūsų akademinėje bendruomenėje. Tad išsiveržti iš nuolatinio kritinio požiūrio į technikos ir industrializacijos istoriją kaip į kažką skirtingo ar atsieto nuo politinių, socialinių ir

ekonominių procesų vietos mokslininkams yra labai naudinga.

Konferencija dar kartą atskleidė, kad ketinimas parašyti iš tiesų internacionalinę ar transnacionalinę istoriją – pranokstančią nacionalinius palyginimus – yra tiek pat problemiškas kiek svarbus. Nepaisant metodologinių sunkumų, *ToE* mokslininkų ir universitetų tinklo dalyviai aktyviai dalyvauja moksliniame gyvenime: išleista ir parengta spaudai jau penkios knygos, de-

šimtys straipsnių ir teminių publikacijų moksliniuose žurnaluose, suorganizuota pirmoji ir paskelbta antroji vasaros mokykla jauniems mokslininkams ir doktorantams. *ToE* tinklo moksliniai projektai gavo paramą naujoje Europos mokslo fondo (ESF) EUROCORES programoje *InventingEurope*, kurios tikslas – serija Europos (technologijos) istorijos knygų, pristatančių naujas koncepcijas ir keičiančių standartinės Europos istorijos versiją.

Marija Drėmaitė